

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2024

3/2-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ҳәм хабар агентлиги тәрепинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

3/2-сан 2024

июнь

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалтақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалтақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Хушбоқ НОРБҰТАЕВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Улфат МАХҚАМОВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Сапардурды АБАЕВ	Сафо МАТЧОН
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Шукурилло МАРДОНОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Камаладин МАТЯКУБОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Арзы ПАЗЫЛОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Барлықбай ПРЕНОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Раъно ОРИПОВА
Интизар АБДИРИМОВА	Бахтиёр РАХИМОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Фуркат РАЖАБОВ
Марифжон АХМЕДОВ	Светлана СМЕРНОВА (Москва, Россия)
Умида БАҲАДИРОВА	Дилшода САПАРБАЕВА
Фархад БАБАШЕВ	Феруза САПАЕВА
Ботир БОЙМЕТОВ	Зайниддин САНАҚУЛОВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Қаххор ТУРСУНОВ
Шахло БОТИРОВА	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Нурзода ТОШЕВА
Аскар ДЖУМАШЕВ	Қуанишбек ТУРЕКЕЕВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Тажибай УТЕБАЕВ
Алишер ЖУМАНОВ	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Холбой ИБРАГИМОВ	Амангелди КАМАЛОВ
Шохида ИСТАМОВА	Вохид КАРАЕВ
Умида ИБРАГИМОВА	Гулмира ҚАРЛЫБАЕВА
Лола ИСРОИЛОВА	Ризамат ШОДИЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз, Қазақстан)	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Асқарбай НИЯЗОВ	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Сабит НУРЖАНОВ	Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Захия НАРИМБЕТОВА	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
	Гулрухсор ЭРГАСHEBA
	Гавхар ЭШЧАНОВА
	Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ҲАМ АДЕБИЯТ

Safo Matjon. Shukur Saʼdulla sheʼriyatida soʻz dinamikasi va estetik taʼsirchanlik	7
Suyunov B.T., Shofqorov A.M. Soʻzlarda maʼno taraqqiyoti va tibbiy terminlar semantikasi	12
Abduqahhorova X.A. Tarixga oid terminlar va ularning yasalishi	21
Жарасбаев Н.А. Түркі халықтары фольклорындағы ортақ сарындардың зерттелуі жайынан	25
Дусбаева Н.Н. Грамматическая интерференция в речи студентов изучение языка	34

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Radjapov U.R., Xakimdjanoval K., Sabirov S. A., Omarov T. Oʻqituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishlari	39
Лафасов Б.Ж. Талабаларнинг касбий тайёргарлигини педагогик кластер ёндашув асосида такомиллаштиришда малакавий педагогик амалиётнинг ўрни	47
Суяров А.М. Инновацион ёндашув асосида таълим муассасасида бошқарув фаолиятини ташкил этиш шарт-шароитлари	55
Muxammadiyev Q.S. Pedagogik innovatsion klaster tizimida kasbga yoʻnaltirishning nazariy asosi	60
Baxtiyoroval S.I., Ganjayeva Z.O. Oliy taʼlim muassasalarida oʻquv jarayoni samaradorligini oshirishning klaster texnologiyalari	65
Qodirova N.Z. Oʻquvchi shaxsiga yoʻnaltirilgan oʻquv-biluv jarayonida oʻqituvchining faoliyati	71
Urunova D. M. Jamiyatda inklyuzivlik sharoitida inklyuziv madaniyatni oshirish asoslari	80
Xalimov Z.X. Professional taʼlimda va kasb-hunar oʻrgatishda baholash va sertifikatlashning roli	85
Турдиев Ж.Р. Талабаларнинг ижтимоий компетентлигини индивидуал ёндашув асосида ривожлантиришнинг педагогик жиҳатлари	89
Komilova Sh.R. Oliy taʼlimda raqamli texnologiyalarning oʻrni va ahamiyati	94
Qurbonmurotov E.A. Oʻquv jarayonida tabiiy fanlarni fanlararo bogʻlab oʻqitish texnologiyasi	100
Файзуллаев Р.Х., Сайфиева Ю.Ў. Олий таълим муассасаларида талабаларнинг мустақил таълим олиш кўникмаларини шаклланишида ўқитувчи ва талаба муносабатлари	104
Рахматуллаева Д., Рахматов Я. Таълимни рақамлаштириш асосида профессионал таълим тизимининг ўқитиш сифатини ошириш омиллари	111
Xalimov Z.X. Professional taʼlimda va kasb-hunar oʻrgatishda baholash va sertifikatlashning roli	118
Amanova M.A. Professional taʼlim mazmunini integrativ-modulli yondashuv asosida takomillashtirish	122
Amanova M.A. Professional taʼlim muassasalarida integrativ-modulli yondashuv asosida “50810101-qishloq xoʻjaligini mexanizatsiyalash va servisi texnik texnologii” kasbi oʻquvchilarning umumiy texnik tayyorgarligini rivojlantirishning metodik taʼminotini takomillashtirish	127
Karimova M.B. Tashkilotni boshqarishda ayol va erkak rahbarlarning liderlik masalasi	137
Бахтиёрв Б. Б. Раҳбар психологик компетентлигини ўрганишнинг илмий-назарий асослари	142
Oʻrinov U.A., Raxmatova D.S. Talabalarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish mazmuni	153
Roʻziyeva Z.S. Pedagog kasbiy kompetentligi va emotsional jarayonlarining ijtimoiy psixologik xususiyatlari	160
Mirzakulova N.I. Oliy taʼlim muassasalarida talabalarida kasbiy malakani shakllantirishda pedagogik amaliyotning oʻrni va ahamiyati hamda takomillashtirish yoʻnalishlari	166
Ergasheva G.S. Boʻlajak biologiya oʻqituvchisining kasbiy-metodik tayyorgarligiga qoʻyiladigan zamonaviy talablar	174

Qodirov X.O., Maylonova D.Sh. Talabalarning kasbiy-ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishning usul va vositalari	182
Madiyeva G.A. Tarbiya jarayoni va uning mohiyati hamda tarbiya qonuniyatlari	186
Yakubov F.U. Individual yondashuv asosida bo'lajak muhandislarning xorijiy tillarni bilish kompetentligini rivojlantirish	190
Usmonova M.S. Interaktiv o'qitish oliy ta'lim muassasalarida kasbiy faoliyatga tayyorlash	195
Jumanov A.M., Sodikov M.U. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining maktabning 7-sinf kimyo fanidan ayrim mavzularni o'qitishda sinxron fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish metodikasi	200
Maxmudova D.B. Talabalarda o'z-o'zini mustaqil rivojlantirish motivatsiyasini shakllantirish - ijtimoiy pedagogik zaruriyat sifatida	207
Odiljanova G.I. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish	221
Jo'rayeva G.A., Qurbonov M.O. Bugungi kun pedagogik va zamonaviy ta'lim tizmi	228
Begmatova S.N., Bo'riyev F. Jahon tarbiya konsepsiyalari	233
Мукумова Д.И., Ризаева Ш.А., Курбанова М.О. Проблема социально-педагогической адаптации студентов	239
Ташева С.Р. Характеристика ключевых наукоёмких понятий в менеджменте совместных образовательных программ	246
Сариев Р.Б. Интерактивные элементы в дистанционном обучении: преобразование современного образования	250
Kadirova N. Professional competence in modern educational conditions	257

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Miraxmedova Sh.N. Virtual o'yinlarning yoshlar ongiga salbiy ta'siri	262
Toshtemirov R. A. Globallashuv jarayonida axborot xavfsizligi	267
Эшқувватова М.Қ., Жумаева Ш.Б. Глобализацион жараёнларда зиёратгоҳлардаги ўзгаришлар ва янгиланишлар	271
Altiboyev Y.E. Вухоро vohasining amir temur davlati vujudga kelishi jarayonidagi o'rni va keyingi davrlardagi ahamiyati	276
Botirova Sh.I. Qissa janrining noan'anaga o'tish tamoyillari	280
Туганова Л. Дж. Философско - теоретические основы анализа профессиональной этики юриста	285

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Mahmudova Ch.I. Bo'lajak geografiya o'qituvchilarining kompetensiyalarini rivojlantirish tamoyillari	290
Yo'ldashev U.X. Axborot-ta'lim muhitining rivojlanishning o'ziga xos jihatlari	299
Protasov Yo.Yo., Jo'rayev A.R. Zamonaviy ta'lim jarayonida robototexnikaning rivojlanishi va vujudga kelish tarixi	304
Xudayberdiyev Sh.K. Dasturlash tillaridan professional tayyorgarlikni rivojlantirishning shakllari, metodlari, dasuriy vositalari	314
Бекнозарова З.Ф. Компетентли ёндашув асосида физикадан таълим бериш – муҳандислик йўналиши талабаларини касбий компетентлигини шакллантириш омили	322
Janabergenova G. Bo'lajak fizik o'qituvchilarning analitik fikrlashini rivojlantiruvchi o'quv maqsadlarini belgilashda dialektik yondashuv	329
Бекнозарова З.Ф. Бўлажак муҳандисларда касбий компетентликни шакллантиришда физика ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари	337
Janabergenova G. Ta'limda dialektik yondashuv asosida analitik fikrlashini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari	342

БАСЛАҒЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

Tosheva N.T., Quliyeva X.G. MTTlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishning dolzarbligi	350
Tosheva N.T., Baxronova A.A. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar mulototini ertaklar asosida rivojlantirish	359
Tosheva N.T., Islomova M.M. MTT musiqa mashg'ulotlarida tarbiyalanuvchilar yosh psixologik xususiyatlarini e'tiborga olish	369
O'ktamova N.Sh. Logopedik mashg'ulotlar tarkibida o'yin faoliyatini o'rni va ahamiyati	377
Ne'matova Sh.N. "Ilk qadam" davlat dasturi asosida mashg'ulotlarga kreativ yondashuv	383
Боймуродова Г.Т., Ashurova X.A. Ўқувчиларни кўникмаларини шакллантиришда фаолиятли ёндашув ва методларнинг ўрни	388
Jo'rayeva D.O. Bo'lajak tarbiyachi - pedagoglarning kasbiy malakalarini baholash asosida maktabgacha ta'limning rivojlanish istiqbollari	395
Boymurodova G.T. Maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilarni kasbiy-shaxsiy tayyorgarligini takomillashtirishning pedagogik asoslari	400
Temirov A.A. Innovatsion yondashuvlar asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishning nazariy metodik asoslari	406
Mavlonov N.Sh., Xalilayev B.T. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarining axborot kompetentligini rivojlantirishda kompetentli va tizimli-axborotli yondashuv	412
Xakimova S. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishda sinergetik yondashuv	422
Kayumova D. P. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishning ilmiy nazariy asoslari	429
Rabbimova M.M. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarida axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish	435
Aliyeva I.O. Xorij tajribasini maktabgacha ta'limga transformatsiya qilishda milliy metodik yondashuvlarni rivojlantirish	440
Shin A.V., Boboyev F.A. Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishda direktorlarning shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirish ko'rsatkichlari va mezonlari	446
Zakirov A.A., Ashurova M.S. Oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining faoliyati	452
Maxmudova D. B. Uslubchi tarbiyachilarini malaka oshirish mohiyati	457
Ahmedova L. A. Kasbga yo'naltirishda bola qobiliyati va qiziqishini hisobga olishning dolzarbligi va ahamiyati	461
Xusanova D.B. Davlat-xususiy sheriklik tushunchasi, shakllari, maktabgacha ta'lim tizimida uning joriy etilishi	466
Norbo'tayev X.B., Muhammadiyeva G.Z. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari	472
Xakimova D.A. Maktab yoshidagi bolalarni ingliz tiliga o'qitish usullari	478
Abdullayeva G.A. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "Hayot xavfsizligi asoslari" mashg'ulotlarini tashkil etishda xorijiy mamlakatlar tajribasi	485
Toshtemirova S. A. Boshlang'ich sinflarda tarixning dastlabki ta'limini tashkil qilish usullari	492
Ашурова X. A. Технология суммативного оценивания при подготовке учащихся начальных классов к международной программе оценивания «ПИСА»	503

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Rizayev X.I. Talabalarni ochiq xavoda manzara ishlash qobiliyatni rivojlantirish tizimini takomillashtirish	508
Анкабаев Р.Т. Тўғарак машгулотларида ўқувчиларнинг бадиий ижодий қобилиятларини ривожлантириш методикаси	511
Bahronova Sh.I., Nuriddinova N. O. Xalq hunarmandchilikda zamonaviy o'zbek milliy liboslarining o'rni	515
Марасулова И. М. Секреты традиционной керамики Узбекистана	520

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

Агаматов А.С. Олий таълим муассасаларида таълим сифатини бошқаришнинг инновацион хусусияти 524

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

Xudoyberganov J. S. Kurashchilarning texnik va taktik tayyorgarligi	531
Tunyan A.A. Umumiy oʻrta taʼlim maktab oʻquvchilarini sport oʻyinlari orqali jismoniy tayyorgarliklarini rivojlantirish	535
Abduraximov S.D. Yosh yengil atletikachilarni yugurish bosqichlariga tayyorlash	539
Kazakov Sh.N. Musiqaviy ritmik gimnastika boʻyicha kasbiy kompetensiyalarni takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari	543
Sultonov A.I. Umumiy oʻrta taʼlim maktab oʻquvchilarini sport oʻyinlari orqali jismoniy tayyorgarliklarini rivojlantirish	549
Radjapov U.R. Voleybolchilarni jismoniy sifatlarni rivojlantirishda harakatli oʻyinlarni ahamiyati	553
Шадиев А.Ё. Умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларининг жисмоний сифатларини шакллантириш методикаси	558
Eshpulatov J.N. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarini jismoniy rivojlanishida harakatli oʻyinlarni tashkil etish	563
Boltayev Sh. Klaster yondashuvi asosida boʻlajak jismoniy tarbiya oʻqituvchilarida kasbga yoʻnaltirish texnologiyasini takomillashtirish (voleybol sport turi misolida)	568
Ruziyev A. E. Sogʻlomlashtirish mashgʻulotlarining vositalari	573
Shamuratov A. A. Sportchining atletik sifatlarini rivojlantirish uchun mashqlar	577
Xujomov B. X. Kurashchilarni tayyorlash jarayonida texnik taktik tayyorgarlikning ahamiyati	581
Yusupbayeva A. S. Jismoniy sifatlarni harakatli oʻyinlar yordamida rivojlantirish metodikasi	588
Yaqubov A. M., Sapayev R.R. Jismoniy tarbiya darslarida taʼlim tamoyillarini oʻrni	595
Эрдонов О.Л., Махмудов В.В. Использование соревновательных форм физического воспитания в инклюзивном образовательном процессе студенческой молодежи	600
Эрдонов О.Л. Технология формирования спортивно - массовой и оздоровительной среды в ВУЗе	606

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

BO‘LAJAK GEOGRAFIYA O‘QITUVCHILARINING KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI

Mahmudova Ch.I.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Geografiya kafedrasi o‘qituvchisi*

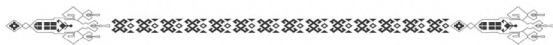
Tayanch so‘zlar: kompetensiya, konseptual asos, geografik ko‘nikmalar, strategiya, individual yondashuv, metodologiya, pedagogik ko‘nikma, kognitiv o‘lchov, metakognitiv o‘lchov, motivatsion va irodaviy o‘lchov.

Ключевые слова: компетенция, концептуальная основа, географические навыки, стратегия, индивидуальный подход, методология, педагогические навыки, когнитивное измерение, метакогнитивное измерение, мотивационно-волевое измерение.

Key words: competence, conceptual framework, geographical skills, strategy, individual approach, methodology, pedagogical skills, cognitive dimension, metacognitive dimension, motivational and volitional dimension.

Kirish. Bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarining kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan yangi davlat ta‘lim standartlarini yo‘lga qo‘yilishi ularning zimmasiga yana bir qator muhim vazifalarni yuklamoqda Ma‘lumki, pedagogik kompetensiyani yaratish bu bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarining yangi bilimlarni o‘zlashtirishida, hozirgi davr talablarini chuqur anglashida, yangi ma‘lumotlarni izlab topishida, ularni ustida qayta ishlashida hamda o‘z amaliy faoliyatida to‘plagan bilimlarini samarali qo‘llay olishidir.[1]. Buning natijasida esa o‘qituvchi bilimlarini hozirgi zamon bilan hamnafas muntazam tarzda yangilab, boyitib borishi dolzarb masala ekanligi yaqqol sezildi.

Geografiya fani orqali ham o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish tamoyillari dunyo, undagi odamlar va ular o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar haqidagi bilimlarini mustahkamlash mumkin. Bu borada, samarali ta‘lim natijalarini ta‘minlash uchun malakali bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarini tayyorlash juda muhim hisoblanadi. Umuman olganda, geografiya ta‘limida kompetensiyani rivojlantirish geografik tushunchalar, samarali o‘qitish strategiyalari, geografik ko‘nikmalar, tanqidiy fikrlash qobiliyatlari, global xabardorlik kabi yo‘nalishlarni

har tomonlama tushunishni o'z ichiga oladi. Aynan bu yo'nalishlar talabalarni murakkab geografik muammolarni tushunishi uchun zarur bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlashga qaratilgan. Shuning uchun geografiya ta'limining mazmunli va qiziqarli bo'lishida hamda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishda ko'rgazmali qurollar, xususan, xaritalarning o'rni va ahamiyati katta bo'lib, darslarda yuqori samaradorlikka erishish uchun muntazam ravishda turli mavzulardagi va masshtabdagi o'quv xaritalari, atlaslar, globuslar, yozuvsiz xaritalar bilan ishlashda unumli foydalanish talab etiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning psixologik holati, xususiyatlari muhim o'rin tutadi. O'quvchi shaxsining psixologik holatlari geografiya o'qitishning yana bir o'ziga xos xususiyatini tashkil etadi. [7]. O'quvchilarda mazkur ko'nikmalarni shakllantirish borasida o'tilgan har bir mavzu mazmunini yoritishda ularning kundalik turmushda qo'llanilish doirasi, insoniyat va umumbashariyatning buguni hamda kelajagi bilan bog'liq jihatlarni o'quvchilar ongiga singdirib borish orqali amalga oshiriladi. Bunda o'quvchilarga geografiya fanining hayotimizda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy tomondan zarurat ekanligini anglatish muhim hisoblanadi. O'quvchilarning fanni o'zlashtirishdagi xususiy kompetensiyalarini birgalikda shakllantirish uchun o'quvchi shaxsining psixologik xususiyatlari, unga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar mavjudki, ta'lim samaradorligini oshirishda o'qituvchilar bu jihatlarni e'tiborga olishi zarur bo'ladi. Ya'ni, ta'lim jarayonini tashkillashtirayotgan o'qituvchi uchun ta'lim oluvchining psixologik rivojlanish jihatini bilish muhim sanaladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Bo'lajak geografiya o'qituvchilarining kompetensiyalarini rivojlantirishda A. Shernaevning "Geografiya darslarini o'qitishda atlas va xaritalar bilan ishlash texnologiyalari" nomli maqolasida o'quvchilarning ijodiy yondashuvining asoslari yoritilgan. Bu borada Geografiya ta'limining mazmunli va qiziqarli olib borilishida hamda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishda turli mavzulardagi va masshtabdagi o'quv xaritalari, atlaslar, globuslar, yozuvsiz xaritalar bilan ishlash ijobiy samara berashi asoslangan. Vasilyeva Irina Vasilyevnaning aynan maktab ta'limi jarayonidagi "Проектная и исследовательская деятельность учащихся как средство реализации компетентного подхода при обучении физике в основной школе" nomli avtoreferatida o'quvchilarning loyiha va tadqiqot faoliyati bilan ishlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. S.A.Haydarovanning "O'quvchilarning geografik kompetensiyalarini rivojlantirishga pedagogik-psixologik yondashuv" hamda F.B.Xudayqulovanning "Muammo va yechimlar bo'lajak pedagoglarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari". kabi ilmiy qarashlari hozirgi zamon talabiga xos psixologik

yondashuvlar, muammolarning yechimlariga doir bir qator ilmiy ishlarning amalga oshirishdagi vazifalari o‘rin egallagan.

Natija va muhokamar. Geografiya faniga oid kompetensiya maktab o‘quv jarayonida o‘quvchilarda shakllantiriladigan ko‘nikma va malakaning qay darajada tarkib topishiga ham bog‘liq bo‘lib, quyidagi hollarda amalga oshirilishini ko‘rib chiqishimiz mumkin, masalan:

- geografik ko‘nikmalar murakkab jarayon ekanligini hisobga olgan holda o‘quv jarayonini tashkil etish zarur;
- o‘quv jarayonlarining ketma-ketlikda tizimli tashkil etilishida to‘liq mazmunlilik, asoslilik va maqsadga muvofiqqligiga erishish uchun o‘quvchilarda alohida individual yo‘nalganlikni qaror toptirish kerak;
- o‘quvchilarning tafakkurini shakllantirishda psixologik, pedagogik hamda ularning yosh xususiyatlarini e‘tiborga olish zarur. Su bilan birga geografiya ta‘limida kompetensiyani rivojlantirish bir nechta asosiy jihatlarni qamrab oladi. Xususan, geografiya ta‘limida kompetensiya asosiy geografik tushunchalarni, jumladan
 - fizik geografiya ya‘ni yer shakllari, iqlim, ekotizimlar va boshqalar,
 - inson geografiyasi ya‘ni aholi, madaniyat, iqtisodiy tizimlar va boshqalar
 - fazoviy tahlilni ya‘ni xaritalar, GIS va boshqalarni o‘z ichiga oladi[8].

O‘qituvchilar ushbu tushunchalarni samarali o‘rgatish va o‘quvchilarga geografiya yo‘nalishida mustahkam poydevor yaratish borasida chuqur mazmunli bilimlarga ega bo‘lishlarini taqozo etadi. Bu borada pedagogik ko‘nikmalarni shakllanirish orqali geografiya ta‘limida samarali o‘qitishda faol o‘rganish, texnologiya integratsiyasi kabi tegishli ta‘lim strategiyalarni qo‘llashni ilgari surish muhimligini ko‘rsatadi[2]. Amaliy hamda tajribalar orqali o‘qituvchilar mazmunli o‘rganish tajribasini osonlashtirish, o‘quvchilarning izlanishlarini to‘g‘ri yo‘naltirish, o‘rganish imkoniyatlarini yaratish uchun pedagogik mahoratga ega bo‘lish zarurligini belgilab beradi.

Umuman olganda, geografiya ta‘limida kompetensiyani rivojlantirish geografik tushunchalarning samarali o‘qitish strategiyalari, geografik ko‘nikmalar, tanqidiy fikrlash qobiliyatlari, global xabardorlik va axloqiy tarbiya nuqtai nazarlarni har tomonlama tushunishni o‘z ichiga oladi. Kompetensiyani rivojlantirishning konseptual asoslari muayyan vazifalarni samarali bajarish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma, bilim, qobiliyat, munosabat va xatti-harakatlarni egallash va takomillashtirish jarayonini anglatadi. U kompetensiyalarni tushunish va rivojlantirishni boshqaradigan nazariy asoslarga tayanadi. Ana shunday tuzilmalardan biri Spenser(1993) tomonidan taklif qilingan bo‘lib bu kompetensiyani rivojlantirishning to‘rt komponentli modeli ekanligini ko‘rsatadi.

Ushbu modelga ko'ra, kompetensiyani rivojlantirishning o'zaro bog'liq bo'lgan to'rtta komponentdan iborat ekanligi asoslangan, bular:

- **bilim** - kompetensiyani rivojlantirish bilimlarni egallashdan boshlanadi, bu sohani nazariy tushunishni anglatadi. Geografiya ta'limida ushbu geografik tushunchalar nazariyalar va tamoyillar haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi;
- **ko'nikmalar** - ko'nikmalar amaliy vaziyatlarda bilimlarni samarali qo'llash qobiliyatini anglatadi. Geografiya ta'limida bu xaritalarni o'qish, ma'lumotlarni tahlil qilish, fazoviy fikrlash va tanqidiy fikrlash kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalar o'quvchilarga geografik ma'lumotlarni samarali tahlil qilish va sharhlash imkonini beradi;
- **shaxsiy kompetensiya** - shaxsiy kompetensiyani shaxsning o'z qobiliyatlari, kuchli tomonlari va cheklovlarini anglashi hamda idrok etishini anglatadi. Bu o'z bilim va ko'nikmalariga ishonchni ta'minlaydi. Geografiya ta'limi kontekstida ijobiy o'zini o'zi anglash geografiya o'quvchisi yoki o'qituvchisi sifatida malaka va ishonch hissini rivojlantirishni o'z ichiga oladi;
- **motivlar** - motivlar shaxsning malakasini oshirish hamda bilim va ko'nikmalarini qo'llashga bo'lgan ichki harakat va motivatsiyasini anglatadi. Geografiya ta'limida bu geografik mavzularga qiziqish hamda qiziqishni kuchaytirish, ularda dunyoni o'rganish uchun ichki motivatsiyani rivojlantirishni o'z ichiga oladi.[6].

Ushbu to'rtta komponent bir-biriga bog'langan tarzda bir-biriga ta'sir qiladi. Masalan, insonlar bilimlarini rivojlantirishi bilan ularning malakalari va o'z-o'zini anglashlari ham yaxshilanishi mumkin, bu esa, o'z navbatida, geografiya ta'limida o'qishni davom ettirish va o'z kompetensiyalarini rivojlantirish, motivatsiyasini yanada oshirishi mumkin. Ushbu model kompetensiyalarni rivojlantirishning ko'p qirrali mohiyatini tushunish uchun yaxlit asosni taqdim etadi.

Yana bir keng tarqalgan nazariy asos bu Weinert (2001) tomonidan taklif qilingan Kompetenzbegriff (kompetentlik tushunchasi) hisoblanadi. Ushbu asosga ko'ra, kompetensiyani rivojlantirish uch o'lchovning o'zaro ta'sirini o'z ichiga oladi:

- **kognitiv o'lchov** - Bu muammolarni hal qilish va vazifalarni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va kognitiv qobiliyatlarni anglatadi. Geografiya ta'limida kognitiv o'lchov geografik tushunchalar va nazariyalarni tushunish, fazoviy ma'lumotlarni tahlil qilish va ma'lumotni tanqidiy baholashni o'z ichiga oladi;
- **metakognitiv o'lchov** - Bu o'lchov o'z fikrlash jarayonlari haqida fikr yuritish, o'rganishni kuzatish va tartibga solish, fikr-mulohazalar asosida strategiyalarni moslashtirish qobiliyatini anglatadi. Geografiya ta'limida

metakognitiv qobiliyatlar o'z-o'zini tartibga solish, rejalashtirish va o'rganish hamda fikrlash jarayonlarini aks ettirishni o'z ichiga oladi;

- **motivatsion va irodaviy o'lchov** - Bu o'lchov shaxsning motivatsiyasi, qiziqishi, qat'iyatliligi va o'zini o'zi nazorat qilishni o'z ichiga oladi. Geografiya ta'limida u geografik mavzularga chinakam qiziqishni rivojlantirish, maqsadlarni belgilash, vaqtdan samarali foydalanish va qiyinchiliklarga qarshi turishni qamrab oladi[3].

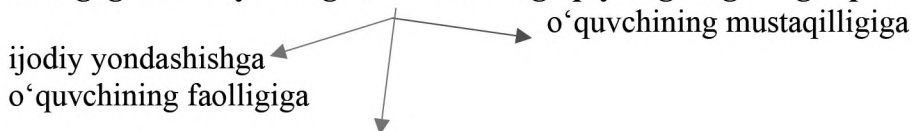
Ushbu o'lchovlar kompetensiyani rivojlantirish jarayonida o'zaro hamda bir-biriga ta'sir qiladi. Kognitiv o'lchov bilim va ko'nikmalarning asosini ta'minlaydi, metakognitiv o'lchov esa samarali o'rganish va muammolarni hal qilish strategiyalarini qo'llab-quvvatlab qat'iyatni kuchaytiradi. Bu nazariy asoslar kompetensiyalarni rivojlantirishni tushunish uchun konseptual asos bo'lib xizmat qiladi. Geografiya ta'limida kompetensiyalarni ishlab chiqish va baholash uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish dolzarb hisoblanadi. Geografiya ta'limida kompetensiyani rivojlantirishning dolzarbligi, talabalarning geografiya faniga oid bilim va ko'nikmalarini amalga oshirishda, ularning muammolarini yechish, jamiyatning turli sohalaridagi global muammolarni tushinishda ularga yordam beradi. Shu orqali umumiy qarashlarni yuzaga keltiradi. Buning dolzarbligi shundaki, o'quvchilarni geografiya fani orqali zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga, ma'lumotlar bazalarini va geografik tahlil tizimlarini ishlab chiqishga qiziqishini oshirishning muhimligidir. O'quvchilarni jahon geografiyasiga qiziqishini oshirish barobarida jamiyatning turli sohalaridagi kasb egalari bilan hamkorlik qilishga qiziqishni oshirish ijobiy samara beradi. Bu kompetensiyalar o'quvchining ixtiyoriy o'qishni davom ettirishi, o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatini oshirishi natijasida jahon geografiyasiga qiziqishini ortib borishiga sabab bo'ladi. O'z o'rnida bu bilimlar esa o'quvchilarni dunyodagi global muammolar, ularning o'ziga xos sohalaridagi kompetensiyalarini tushuna bilish qobiliyatini ta'minlashga yordam beradi. Aynan geografiya ta'limida kompetensiyani rivojlantirishning dolzarbligi o'quvchilarni geografiyaning turli jabhalarida mustaqil izlanishga bo'lgan ehtiyojlarini qamrab oladi.

Talabalarga motivatsion yondashuv orqali kompetensiyani rivojlantirishdagi muammolar va imkoniyatlarni ongli tushunib yetish imkonini beradi. Bundan tashqari, bo'lajak pedagoglarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarida kompetensiya tushunchasi muhimdir. Kompetensiya – o'z bilimlarini tinmay boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, shu kun va davr talablarini his etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, ularni qayta ishlashni hamda o'z amaliy faoliyatida qo'llashni talab qiladi. Kompetensiya egasi bo'lgan mutaxassis muammolarni yechishda o'zi o'zlashtirib olgan,

aynan shu sharoitga mos metodlardan foydalanishni yaxshi bilishi, hozirgi zamonaviy talablarga javob beradigan metodlarni tanlab olib qo'llashi, to'g'ri kelmaydiganlarini rad etishi, masalaga tanqidiy ko'z bilan qarashi kabi ko'nikmalarga ega bo'ladi[8]. Muammolarni yechishda insonlar shaxsiy va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini faollashtirish borasidagi ta'lim madaniyatini targ'ib qilishdan iborat. Bunga qulay va moslashuvchan o'quv platformalari, murabbiylik dasturlari va norasmiy ta'lim tajribasini tan olish orqali yordam berish mumkin. Ma'lumotlarning mavjudligi va ahamiyati ortib borayotgani talabalardan ilmiy ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va sharhlashda malakali bo'lishni talab qiladi. Ba'zida tanqidiy fikrlash ham murakkab muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Ushbu sohalarida kompetensiyalarni rivojlantirish ma'lumotni tahlil qilish, ijodiy yechimlarni ishlab chiqish va asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Geografiya o'qituvchilari malakasini oshirishni amalga oshirish strategiyalari ilmiy tadqiqotlarga asoslanadi hamda kompetensiyani rivojlantirishda muammolarni bartaraf etishga yordam beradi. O'quv jarayonini dala hamda pedagogik amaliyot faoliyati bilan birlashtirish yaxshi natija beradi. Bunda o'quvchilar o'rganish jarayonida o'zlari tadqiqotlarni kuzatish, axborotlarni topish, ma'lumotlarni tahlil qilish va e'tibor bilan muammolarni o'rganishi kerak. Bu jarayon geografiya fani o'qituvchilari orasida tajribali o'qituvchilar bilan ta'lim sifatini yaxshilinishiga, sohaning yangiliklar yaratish va eng yaxshi o'qitish usullarini talab qilish imkonini beradi.

Pedagogik amaliyotning samaradorligi quyidagilarga bog'liq

Kompetensiyaga asoslangan ta'limning afzalliklari bugungi dunyoda so'nggi o'n yil ichida kompetensiyaga asoslangan ta'limni qabul qilish harakati ko'plab mamlakatlarda, shu jumladan Qo'shma Shtatlar, Braziliya va ko'plab Yevropa mamlakatlarida mashhur bo'ldi[4]. Chunki ko'proq o'qituvchilar, ota-onalar va ta'lim rahbarlari muvaffaqiyat uchun kuchli ta'limga tayyorgarlik zarurligini tan olishmoqda. Maktablarga bo'lajak geografiya o'qituvchilarining o'z faoliyatining asoslarini yaratishga yordam berish uchun kompetensiyaga asoslangan ta'limning afzalliklarini har tomonlama ongli tushunib yetmog'i zarurligi bugungi davr talabidir. Chunki maktablar o'rganish tajribasining keng doirasini taklif qiladi, kompetensiyaga asoslangan ta'lim ana shu ta'lim borasidagi muammolarni bartaraf etishga qaratilganligi sababli asosiy tamoyil hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilar o'zlarining noyob iste'dodlari asosida o'qitadi, bu har bir o'quvchini

muvaffaqiyatga erishish uchun keng imkoniyatga ega bo'lishini ta'minlaydi. Bo'lajak o'qituvchilar birinchi marta kompetensiyaga asoslangan ta'lim sinfiga kirganlarida, ular uchta narsani bilishlari kerak:

- o'quvchilar nimani o'rganishlari kerak;
- mahorat qanday aniqlanadi;
- o'quvchilar qanday baholanadi

Bo'lajak o'qituvchilar oxir-oqibat nimaga erishmoqchi ekanliklarini bilsalar, o'z ta'limlari uchun ko'proq mas'uliyat oladilar. Misol uchun, bo'lajak geografiya o'qituvchilari kichik bog'ni loyihalash bilan bog'liq loyihani bajarish orqali matematik bilimlarini ishlatishi kerakligini tushunadi. U o'zining matematik ko'nikmalarini maydonning o'lchamini va shu muhitda o'sadigan o'simliklar sonini hisoblash uchun ishlatishi kerak. Agar o'qituvchi sinfda muvaffaqiyatga erishish uchun nimaga erishish kerakligini aniq tushunsa, u o'z ta'limini nazorat qilishni ko'proq his qiladi. Keyin u loyihada muammoga duch kelganida yoki uni to'g'ri bajarish uchun bilimga ega bo'lmasa, u o'zi yordamga muhtojligini tushunadi. Maqsadlari va natijalari aniq bo'lgan o'qituvchi o'z bilim doirasini shu damda va kelajakda yanada kuchliroq o'rganishga yondashadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, kompetensiyaga asoslangan ta'lim turli kamchiliklarini bartaraf etish va ularning kuchli tomonlarini mustahkamlashga kirishar ekan, har bir bo'lajak o'qituvchi bilim yo'li bilan o'zlashtirish sari olg'a boradi. Ushbu individuallashtirilgan o'quv tajribasi har bir talaba muvaffaqiyatga erishish uchun keng imkoniyatga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Bugungi kunda kompetensiyaga yondashilgan ta'limni qabul qilish harakati ko'pgina davlat maktablarida asos solinib, ijobiy natijasi o'rganilmoqda. Bunga misol tariqasida Chikago Lotin maktabini keltiramiz. Lotin tilida kompetensiyaga asoslangan ta'lim chet tili darslarida til qobiliyatlari eng yaqin bo'lgan o'quvchilarni guruhlash uchun qo'llaniladi. Bu shuni anglatadiki, turli yoshdagi o'quvchilar bir sinfda bo'lishlari mumkin, ular yil yakunida avtomatik ravishda, qobiliyatlariga xos tarzda aniqlanadi.

“Kompetentlik ta'limi” nima?, bu ta'lim tizimi dunyo miqyosida umumlashtirilgan tarzda quyidagicha fikrlar bilan ifodalanmoqda:

Talabalar o'z mahoratlari asosida bilimlarini rivojlantirish. Bilimlarni o'zlashtirish borasida talabalar uchun qiyinroq bo'lgan sohalarda ishlashga ko'proq vaqt sarflash imkonini beradi. Ular hatto sinf darajasidan oshib ketishi mumkin, ammo murakkablik tug'ilganda ko'proq vaqt talab etiladi. O'zlashtirish, shuningdek, o'qituvchi o'quvchilarga eng ko'p yordam kerak bo'lgan joyda yordam berishga imkon beradi va shu bilan birga keyingi bosqichga o'tish uchun zarur bo'lgan sharoitni ta'minlaydi.

Kompetensiyalar o'quvchilarning imkoniyatlarini kengaytiradigan, aniq o'lchanadigan, o'zlashtirilishi mumkin bo'lgan o'quv maqsadlarini o'z ichiga oladi. Ta'lim maqsadlarida oshkoralik bilan, talabalar o'z bilim darajalariga ko'proq egalik qiladilar va qanday o'rganishlari va o'qishlarini qanday namoyish etishlarini tanlash imkoniyatini oshiradilar. Bu jarayonda o'qituvchilar ham talabalar bilan ko'proq hamkorlik qiladilar, chunki ular o'quvchilar bilishini va nimaga qodir ekanini, ularning maqsadlari asosida aniqlab dan berishga ko'maklashadilar.

Baholash mazmunli va talabalar uchun ijobiy o'rganish tajribasi. O'qituvchilar o'quvchilarda noto'g'ri tushunchalardan xalos qilish borasida yaxshiroq tushinishlari va o'quvchilar teran fikr-mulohaza qilishlari uchun adolatli baholashga urg'u beriladi.

Talabalar keng ko'lamli ko'nikmalar va qobiliyatlarni rivojlantiradilar va qo'llaydilar. Talabalar tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini faol ravishda o'rganadilar va qo'llaydilar.

Kompetensiyaga asoslangan ta'lim o'quvchilarga mavzuni egallashga va o'zlashtirishlarini ko'rsatishga yordam beradi, adolat va inklyuziyani targ'ib qiladi va o'quvchilarni sinfdan tashqari hayotga tayyorlaydi[5].

Xulosa. Kompetensiyaga asoslangan ta'limning asosiy maqsadi bu - har bir o'quvchiga zaruriy ko'nikmalarni egallash va katta muvaffaqiyatlarga erishish uchun keng imkoniyat berishdir. Kompetensiyaga asoslangan ta'limda, asosiy e'tibor har bir talabaning fan bo'yicha qanchalik malakali ekanligiga qaratiladi. Demak, o'quvchilar o'z mahoratini ko'rsata olgandagina bilimlarini rivojlantirishi mumkin. O'qituvchilar esa har bir o'quvchining o'z iqtidorini namoyon qilishi uchun avval to'liq o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Kompetensiyaga asoslangan ta'lim va an'anaviy ta'lim o'rtasidagi uchta asosiy farqni ko'rib chiqaylik. Bular ta'limning tuzilishi, natijalari hamda baholashdir. An'anaviy ta'limda har bir o'quvchi uchun o'quv yil oldindan belgilanadi. Sinfdagi barcha o'quvchilar bir xil yoshda bo'lishi kerak. Kompetensiyaga asoslangan ta'limda talabalarga o'quv jarayonida moslashuvchan bo'ladi. O'quvchilarga mavzu doirasida o'ziga xos ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan yordam ko'rsatiladi. O'quvchilar nimaga qodir ekaniga qarab harakatga yo'naltiriladi. An'anaviy ta'limga ko'ra, o'quv natijalari testlardan o'tish maqsadida yodlash va tushunishga qaratilgan. Kompetensiyaga asoslangan ta'limda esa asosiy e'tibor qo'llash orqali natija beradigan chuqur tushunishga qaratiladi. Bu shuni anglatadiki, ta'lim natijalari amalda isbotlanadi va o'quvchilarga zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga e'tibor qaratiladi.

"Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga aslida psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Kompetentlik bo'lajak geografiya o'qituvchilarining

bilimlarini rivojlantirish nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, keyingi yillarda barcha fanlar qatori geografiya darslarida ham pedagogik kompetentlikka ega bo'lishda o'qituvchi avvalo o'z ustida muntazam ishlashi va o'z-o'zini bilimlarini rivojlantirishi muhim xususiyat kasb etmoqda[9]. Bu esa o'z-o'zini rivojlantirish vazifalari, o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi baholash orqali aniqlanadi. Albatta, geografiya ta'limini rivojlantirishda yuqorida keltirilgan muhim vazifalarga yondashgan holda, bo'lajak geografiya o'qituvchilarining kompetensiyalarini rivojlantirish masalalarini dars mashg'ulotlari orqali talabalarni yo'naltirish ham muhim masala hisoblanmoqda.

Adabiyotlar:

1. Shernayev A.O. "Geografiya darslarini o'qitishda atlas va xaritalar bilan ishlash texnologiyalari". Academic research in educational sciences. 2020. №4
2. Xudayqulova F.B. "Muammo va yechimlar bo'lajak pedagoglarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari". International Conference. 1671. Pedagogik ta'lim klasteri.
3. Weinert F.E. Concept of competence: A conceptual clarification. In D. S. Rychen
4. Васильева И.В. "Проектная и исследовательская деятельность учащихся как средство реализации компетентностного подхода при обучении физике в основной школе" Автореферат. к.п.н., Москва, 2008. "Science and Education" Scientific Journal. May 2021.
5. Salganik L.H. (Eds.), Defining and selecting key competencies (2001). (pp. 45–65). Hogrefe & Huber Publishers.
6. Лайл Спенсер- М. мл. и Сайн М. Спенсер. Компетенции на работе. Пер. с англ. М: HIPPO, 2005. - 384 с.
7. Haydarova S.A. "O'qituvchilarning geografik kompetensiyalarini rivojlantirishga pedagogik-psixologik yondoshuv". "Journal of Natural Sciences" No3 2021 y. 70-b
8. Haydarova S.A. "Geografiya fani o'qituvchisi kompetentligi va uning zamonaviy talablar". Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi. Jild: 02.Nashr: 02.|33-b. Yanvar 2021.
9. Mahmudova Ch.I. "Talabalarda geografik obyektlar va joy nomlarini to'g'ri qo'llash olish kompetensiyasini rivojlantirishda ajdodlar ilmiy merosidan foydalanishning zarurati". "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" jurnali. №7/2023. Iyul.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada bo'lajak geografiya o'qituvchilarining kompetensiyalarini rivojlantirishning tamoyillariga tayangan holda, geografiya ta'limi bo'yicha kompetensiyani rivojlantirishning konseptual asoslari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье на основе принципов развития компетентностей будущих учителей географии выделены концептуальные основы развития компетентностей в географическом образовании.

SUMMARY

In this article, based on the principles of competence development of future geography teachers, the conceptual basis of competence development in geography education is highlighted.